3 1761 08819708 2

LU
V9739kar

Vovchok, Marko (pseud.)
Кармелюк.

Title transliterated:
Karmelyuk

35

ЗАГАЛЬНА БІБЛЇОТЕКА

МАРКО ВОВЧОК

КАРМЕЛЮК НЕВІЛЬНИЧКА

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
головні склади:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Досі появилися оці книжки:

1—6а. **Лепкий Б.**, Начерк історії української літератури (до нападів Татар). І., нове ілюстроване видання.
7. **Левицький-Нечуй Ів.**, Запорожці.
8. **Ляфонтен Ж.**, Байки (в 4 образками).
9—11. **Карпенко-Карий**, Суєта, нове видання.
12—14б. **Крушельницький Антін**, Іван Франко, поезія (Літературні характеристики укр. письменників, І).
15—16. **Руданський С.**, Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. **М. Вовчок**, Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. **Ахеліс Тома, др.**, Начерк соціольоґії.
21. **Мамін-Сибіряк Д. Н.**, Чутлива совість.
22—23. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть II.
26—27. **Кміт Юрій**, В затінку й на сонці оповідання.
28—29а. **Збірник** народніх пісень і дум.
30—33а. **Чайківський Й.**, Всесв. історія І, стар. віки (з ілюстр.).
34. **Кіплінґ Р.**, От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. **Кіплінґ Р.**, От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Бернзон Б.**, Новоженці, комедія в двох діях.
38—39. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть III.
40. **Езоп**, Байки.
41—43б. **Барвінський В.**, Скошений цвіт, повість.
44—47. **Раковський Ів. др.**, Психольоґія, І.
48. **Андреєв Л.**, Три оповідання.
49—50. **Карпенко-Карий**, Хазяїн, комедія.
51. **М. Вовчок**, Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Бєрнзон Б.**, Понад сили, драма.
53—56. **Чайківський Й.**, Всесвітна історія II, серед. віки.
57—59. **Ніцше Фр.**, Так мовив Заратустра. Часть IV (кінець).
60. **М. Вовчок**, Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. **Ібзен Г.**, Будівничий Сольнес, драма.
63—64. **Гоголь М.**, Тарас Бульба, повість (з ілюстр.).
65. **Руданський С.**, Цар-соловей, поема-казка.
66. **Молієр Ж. Б.**, Лікар-шуткар, жарт у 1 дії.
67. **Котляревський Ів.**, Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. **Чайківський Й.**, Всесвітна історія III, нововічна.
73—74. **Николишин Д.**, Розладдє, драма.
75. **М. Вовчок**, Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. **Геновефа**, опов. (з образк.).
78. **Куліш П.**, Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Кобилянська Ольга**, Некультурна, новеля.
80. **Кобилянська Ольга**, Valse mélancolique.
81—84. **Франс Ан.**, На білих скалах, повість.
85—86. **Толстой, Л.**, Живий труп, драма.
87—91. **Барвінський О.**, Спомини з мого життя, І.
92. **Яричевський С.**, Княгиня Любов, драма.
93. **М. Вовчок**, Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. **Лепкий Б.**, Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **М. Вовчок**, Інститутка.
100—103. **Антонович В.**, Коротка історія Козаччини.

Vovchok, Marko (pseud.)

МАРКО ВОВЧОК

КАРМЕЛЮК НЕВІЛЬНИЧКА

Karmelyuk

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ

ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukrainśka Knyharńa
i Nakladńa
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Printed in Germany

LU
V9739kar

583212
6. 5. 54

Donated by
THE UKRAINIAN BRANCH No. 360
CANADIAN LEGION B. E. S. L.
Toronto, Ontario

Кармелюк.

I.

Хто бував на Україні? Хто зна Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках і весною... весною там дуже гарно, як усї садочки зацвитуть і усї соловейки защебечуть. Скільки соловейків тодї щебече — і злїчити, здаєть ся, не можна!... Одного разу, у дорозї, вилучило ся менї заночувати на селї, у маленькій такій хатцї, у вишневім садочку. Приїхали ми пізно в вечері і зараз спати полягали. На селї хутенько, як сонечко закотилось, помовкли голоси і рух усякий позмер. Усе округи дуже тихо було; чутно тільки — шорошать листя під віконечком, та лелїннє води річкової коло млина, та десь недалечко хтось потихесеньку дитину люляв — і очі стуляли ся. І вже почало снить і марить, що бистра річка, що як минали — в очі лиснула, приливає усе ближче, та ближче, що дерева ростуть й шелестять не під віконечком, а над

самісіньким узголовечком і дитинка небачана колисана узяла на себе лик прудкого, зморено́го хлопчика, а та, що його колисала — лик молодої, ставної, задумшливої козачки. — коли під віконечком соловейко у вишнях свиснув, трохи оддалік — другий, третій і вже не знаю, скільки їх почало посвистувать, наче-б вони перегукувались. Перегукувались -- перегукувались, та потім як усі разом у купі защебетали, усе поглушили: ні шороху листя, ні лелїння води, анї колисання — і ввесь сон одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнеш очі, то щебетанє, здаєть ся, голоснїйш розкочуєть ся та істнїйш. Втома втомить усе гірш, сон усе хилить міцнїйш, та нї втома томяща, анї сон міцний не змогли сього щебетання. Лучче вже, думаю, устати та сїсти посидїти коло віконечка. Узеньку вуличку як зараз бачу поперед собою і біленькі хатки з темними віконечками, через низькії лїси вишенник у білих сяющих квітах. Непевне сьвітло місяця-молодика серпорогого, зорі меркающі і як зараз чую, як було сьвіжо, пахучо й тепло... А щебетаннє греміло й розкочувало ся до самого сьвіту — так таки і не дали соловейки спати до ранку божого.

Ось така то колись була деревня на Україні. Невеличка була: усього хаток із двайцять і не багаті люде жили там.

У одній хатці, що в край стояла, к полю жила удова, а у вдовиці був син, дитина єдина і звали того сина Іван, а на прізвище — Кармель. Сьмільчака такого, такого красеня, такого розумниці, як сей хлопчик удав ся, пошукати по цілім широкім і великім сьвіті, та ще у день, при ясному сонцеві, та ще із сьвічою пламенистою. Найглибші річкові пороги й пурти перепливати, у самісінькі пущі лісові забиратись, на височенні дерева ізлізати, у самі пропастні яри спускатись, — то йому було все одно, що вам або нам водиці існити. Те-ж, кудою його послати, то знайде дорогу; за що візметь ся, усьому кінець доведе. А вже як товариш попросить об чім, то він, здаєть ся, з під землї дістане, а не одмовить ся. А коли бідолаха який вбогий йому вклонить ся, то він, здаєть ся, головонькою своєю наложить, а вже вдовольнить. Голод, холод, усяку біду й напасть він готовий приняти для иньшого. Що більш виростав той хлопчик, то він кращав та луччав і отсе він ріс-ріс і виріс і як уступив він у вісїмнайцятий рік, таким він зробив ся красенем невимовленим, невиписаним, що хто його у перше стрічав, то й стане перед ним і оніміє й потім ніколи вже не зміг забути його обличчя красного. А мати, та з роду не примогла споглянути на його без усьміху

й без поцілунку. Жили вони сливе так само, як і усї люде на селї, — трохи заможнїйше від одних, трохи вбогше від других. Тільки разом скоїлось лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день у Бога, що година у днї, Кармель усе смутнїйш та смутнїйш, а що за смуток такий, за ким і за чим — нїхто того не знає — анї мати, нї товариші, нї чужі люде. Перше між товариством його голос чутнїйш од усїх, сьміх дзвінкійш од усїх, а тепер сьміх його не розносить ся і голос його ледви почуєш, та його самого сливе що не видати стало, хіба випадком стрінеть ся та зійдеть ся з товариством блїдий та мовчущий.

Що, було, в вечері по роботї з товаришами походити, поговорити, то тепер він усе править куди небудь од усїх заховатись, — до гаю, або у поле, чи у степ далеко сам утїкає.

Мати не прибере, що їй робити, як їй бути, зовсїм стара ізнудила ся. Вже як вона собі голову мутила й журила, чи не хоче він того, иньшого, пятого, десятого, сотого — усього, що тільки-б її сила та воля йому дати, — нї, він нїчого не ждає! З боку дивували люде, що се таке з ним поробило ся. Почали люде обсуждати та розбирати, й пішла чутка така, що се з того часу йому

стало ся, як почав він по чужих селах їздити та з чужими людьми знатись, і думали, що, може, подруживсь він із яким недобрим чоловіком тай смутить ся й мутить ся. Як тільки почула се його мати, зараз стала питати його: — Ти туди й туди їздиш, сину (а він їздив по сільських ярмарках, по хуторах, по деревнях й містах із житом, із усяким зерном, овощом, із плодом, — своє власне, що було на спродаж спродавати і теж людське, часом наймавсь, возив і було йому найлюбше приятство оттакеньки денебудь поїхати), — яких ти там людей бачиш?“

— Яких же я людей бачу? — одказує Кармель, — багатих та вбогих...

— З якими ти людьми, сину, подругуєш? — пита мати.

— Мої друзї — вбогі бідолахи, — говорить Кармель, — от мої друзї!

Ну, мати вже зараз думає, що його хто небудъ із багачів обідив, або скривдив, і зараз випитує: — „Моє ти сердечко миле, хто-ж се тебе обідив, хто скривдив, — кажи менї!“ — І вже обіймає його й до серця пригортає, — дожида тільки, щоб він їй поскаржившсь, а вона тутеньки його й пожалує, й попестить і покохає. Та він нічого не казав, — тільки подививсь на неї. Мати ще гірш трівожить ся та непокоїть ся і вже не

знати, що думає й собі уявляє, як там обідили і скривдили їй сина і усе „кажи“ та „кажи“ вговоряє його та благає.

— Ні, — говорить Кармель, — мене не обіжали і не кривдили мене.

— Та чи так, мій голубчику, срібло моє, злото моє? Чи справді не обіжали?

— По правді, не обіжали — говорить Кармель.

— То чому-ж ти такий в мене зробивсь? За чим сумуєш? Що бракує тобі?

Тоді й каже Кармель мамі: „Скрізь — каже — скрізь, де я не піду, де не поїду, скрізь бачу вбогих людей, бідаків роботящих. От що мою душу розриває, от що моє серце розшарпує!

Мати почала його вговоряти та тішити, як мога: — „Такеньки вже ведеть ся, бач, із родувіку, та такеньки, мабуть, судило ся, та нічого вже, здаєть ся, робити, — тішила і вговоряла, як уміла, а де слів не вистарчало, то вона замість їх ніженнєм та пестіннєм наділяла. Тільки що Кармель нічим не втішаєть ся, нічим не успокоюєть ся.

Одного вечора — чудовий такий був вечір весняний, що сама веснянка на думку наверталась — одного вечора удова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежучи думала та горювала, що то за біда така з її Івасем.

Сонечко вже закотилось і зорі меркали у хатнє віконце, здалека заносили дівочі голоси — співали веснянку, ледви пахли квітки, що не зовсім ще розквітли, соловейки тільки ще своє щебетаннє налажували, — як почула ся хода тиха, двері хатнї розчинили ся й увійшов Кармель у хату, оглянувсь по хатї, не зобачив неньку й сїв коло віконця. Може то від непевного сьвітла вечірнього здало ся удові, що він такий блїдий, — тільки здало ся їй, що він страх блїдий й вимучений і серце в неї такеньки стиснулось тїсно й такечки жалко їй стало своє дитя коханеє, що й голосу не найшло ся слова вимовити до його. Мовчки й нишком-тихенько вона лежала й на його дивила ся. А він дививсь у віконце, дививсь й заспівав... Ах, що то яка пісня була. Смутна та сумна, з певного та щирого серця виходила!...

Ой йдуть мої днї за днями,
Часи за часами,
А я щастя не зазнаю,
Горе менї з вами!

Нещасливим уродив ся,
Нещасливим згину, —
Мене мати породила
В нещасну годину.

І здаєть ся, молодому
Нїчого журить ся,

А прийдеть ся молодому
З туги утопить ся!

Болить моя головонька,
Оченьками мружу;
Сам не знаю, не відаю,
За чим же я тужу!

Вбогі люде, вбогі люде!
Скрізь вас, всюди бачу;
Як згадаю вашу муку,
Сам нераз заплачу.

Весно моя, весняночко,
Усім несеш дари,
Тільки менї безщасному
Жадної відради.

Скрізь дивлять ся тії очи,
Що звернуть від муки;
Скрізь, усюди потомлені
Простягають руки:

Із-за квіту пахучого,
Як сонце злотить ся,
З-за дерева веселого,
Як місяць яснить ся.

В день і ночі і в вечері
І всяку годину!...
Я-ж не маю порадоньки, —
Я од журби згину!

Проспівав він тай змовк і тоді ледви схаменула ся стара мати, й каже: — „Кармелю! Де, в кого ти навчив ся такої пісні?“

Кармель іздрігнувсь, почувши голос, — пізнав неньку її одказує їй: — „Сама ся пісня в мене склалась“. — І вже які він пісні складував і як їх співав, Господи, милий Боже! Чарівничі се були чисто пісні! Иньшому трапило ся підслухати, як він співав і де що переняти — тільки що не на веселі радощі сї пісні були складені — і хто їх переняв, хто почув, кожен голову схилить і задумаєть ся...

II.

Одного разу поїхав Кармель у чуже село, верст за двайцять неміряних, у млин. Рано — пораненько він виїхав і довго їхав усе полем. Ранок був ясний-найясний і теплий-найтеплий. Поле зеленїлось, як оксамит зелений, росиночки блискали, сонечко зіходило, жайворінки співали в високости; по нічнім дощичку порох ледві знїмавсь над шляхом, сьвіжість така окриги й широта й благодать, що не надихаєш ся... Він усе їхав та співав. То тихенько співав, про себе, то знов голосно, на усе поле пісня розносилась його. Тай сим ранком ясненьким, веселим ранком усе таки об тім самім співало ся у його сумній пісні, — усе

прохало ся ради, спокою, вияви, усе, мабуть, тіж самі постаті вбогі й скривджені уявляли ся, як очима перебігав він квітущі поля округи. Вже великий гай йому на дорозї і шлях пішов тим гаєм. Величенні, посплїчні, міцні дуби стоять, не шумлять й не шелестять, а поміж ними проквітають калинові кущі, проквітає рожа гаєва, а при самій землї росте трава густо й усяке зїлє. Кармель їде гаєм і співає, коли бачить — недалечко від шляху молода дївчина зрива якесь зїлє й плаче гіркими слїзми. І у такій вона тузї була й у такому смутку, що ледві чи оглянула ся, почувши його пісню. А Кармель в один мент як її забачив, скочив із воза й опинив ся коло дївчини. — „Добридень!“ — каже їй.

— Добридень! — одказала дївчина, глянула на його смутними очима і зщухли сльози її: з роду-віку ще вона не бачила, не снила такого красеня, який стояв перед нею. І не чує вона, що він її питає: — „Чого ти, дївчино, плачеш?“ — А він дожида її слова одвітного і глядячи на дївчину, очима-б випитав, як би приміг — і бачить він, що се вбога й гірка дївчина: її білї плечі просьвічують крізь плохеньку сорочку, спідниця на їй вицьвіла й уся у латках; на молодім личку нема румянцю; устоньки рожеві не мають звичаю всьміхатись, хороші очі впалі й смутні і сльози по щічках

як зупинились, побачивши його, так краплями й дріжать. У руках дівчина держала зїлє зібране.

— Чого ти, дівчино, плачеш? — спитав знов Кармель і тоді дівчина дочула його питаннє, та хоч дочула, вона нічого не відказала, перестала дивитись на його, а утопила очі у гаєву гущу.

— Чия ти, дівчино? Де живеш? — пита Кармель.

— Я наймичка з Ланів, служу там у хазяїв, у Книшів — одказала йому дівчина.

— Лихі, мабуть, люде сї Книші? — каже Кармель.

Дівчина на сеє не одказала, почала зривати та збиратя зїлє.

Кармель теж, поруч із нею йдучи, зїлє зриває та дівчинї подає, а дівчина бере, — і усе Кармель питає її про житє та про битє. Та як став він говорити, яково важко у чужих людей жити, та яково сумно. Почала тоді дівчина знов сильне й гірко плакати. Так сльози й ллють ся, так й котють ся по личеньку біленькому. А Кармелю такеньки жаль дівчину, що хоч вмирати лягти!

— Не плач, не плач! — говорить він до неї.

— Як же не плакати менї? — одказала дівчина, — сами сльози ллють ся!

І довго лили ся сльози перед Кармелем, наче солодко їй було перед ним своє горе виплакати.

Потім дівчина каже: — Час мені до дому; хазяйка з зілєм дожида!

Дві слїзки остатнї скотили ся, рожеві устонька всьміхнули ся любо та смутно, хороші очі глянули ясно та щиро

А Кармелю із нею прощати ся усе одно, що ніж гострий у серце. Просить він дівчину: — „Сїдай, дівчино, на мій віз, я підвезу тебе до Ланів: менї по дорозї! „Зирк! А віз його далеченько — воли звернули на бік і пасуть ся. Кинувсь Кармель, вивів волів на шлях, посадив дівчину на віз, сам сїв коло неї й поїхали.

Їдуть, мовчать та думаюгь; їдуть зеленим гаєм. Вони разом наче опинили ся у якімсь божім раї, в якімсь непевнім щастячку: на лиці живцем румянець зарумянїв, уста з легка розтулили ся, немов серце міцнїйш бєть ся. І здало ся їм, що доїхали вони до села хутенько, так як би птах легкокрилий перепурхнув. Ось кінець гаю, видно у бік село Лани, велике, богате село, панський будинок із білого каменю стоїть, немов палац над усїм селом, на узгірячку, округи його квітники рябі, алеї темні... Пишний се був будинок і вкинув ся Кармелеви в вічі своєю пишнотою. Якась

наче хмара темна повила його обличє гарне. Ясні очі дівочі дивили ся на Кармеля і у той самий черк і собі посмутили ся й тихий голос поспитав його: — „Чи ви знаєте сей будинок?“

У перше бачу, — одказав Кармель, — та богато і бачив уже таких скрізь.

Уїзжають вони у саме село Лани — проїхали три улиці й дівчина устала з возу, подякувала, попрощала ся, пішла й зникла у заулочку, а Кармель далї поїхав.

Їхав Кармель далї, та все тільки оглядавсь на село Лани. жаліючи, що вже попрощавсь із дівчиною, та запевняючи себе, що знов із нею побачить ся хутко. І до млина він приїхав — дівчина в його з думки не йшла і почав він розпитувати мельника, що то за такі люде Книші й як вони живуть і який в їх звичай. А мельник той був чоловік дуже понурий, дуже довгоусий і дуже високий і балакати не любив, а ще гірш не любив розказувати і від його Кармель не довідавсь би з роду нїчого, коли-б не було мельникової дочки. Мельникова дочка любила балакати, а ще лучче любила розказувати, а ще лучче, мабуть, любила вона розпитувати. Вона-ж то і почала було питанями, та від Кармеля не примогла жадного пуття доброго допитати ся. Як нарожденець нїчого не відає й тільки по-

вертає очі до сьвітла, так само Кармель не турав ні про що, тільки усе питав про своє. Вбачаючи теє, мельникова дочка покинула сама питати та почала оповідати. Маленка вона була й прудкенька, немов пташка, та жадна пташка, мабуть, не нащебече у годину такого, як вона нащебетала Кармелеви. Хутко довідавсь від неї Кармель, що Книш із Книшихою багатії люде, що в їх сім пар волів, держуть вони дві корови і пшениця у їх сього року гарно зійшла і той рік теж усе поле в їх уродило; що дочка в їх заміж пішла, теж за багатого і носить золоті очіпки; що в старих Книшів наймичка служить, Маруся — сирота, що нема в неї ані родини, ані дружини і що мала плата Марусї і важка праця.

Може довгенько-б іще мельникова дочка щебетала, коли-б Кармель хоч времям словечечком обізвав ся, — він сидів як німий перед нею і мельникова дочка знудила ся з тим безмовним гостем, мабуть, на кінцю, бо покинула балакати, узяла шитво своє й сіла одалік і заспівала. Пісня дзвінко співала ся, шитво хутенько шило ся й понурий мельник, стоячи у дверях у млинї, дивлячись і слухаючи, подумав: — „нема в сьвітї нічого такого недбайливого, веселого, як ті дурні молоденькі дївчата. Те-ж іще не виявив сьвіт нічого такого хитливого: бач, очима раз-у-раз зиркає

у воду — не може на себе надивить ся, хвастлива!“

Мельникова дочка справді частенько зазирала у воду, де відкидало ся її личенько смуглявеє та румянеє з блискучими оченятами, та, може, що вона й не одним своїм личеньком любувала, бо окрім його вода оддавала ввесь зелений покот узгіря, на котрім вона сиділа, старі дуби, котрим мельник ціни не складав, козака, що задумавсь, замисливсь і, здаєть ся, забув ввесь сьвіт і все у сьвіті, — так, може не одним своїм личеньком любувала мельникова дочка, та мельник був, як уже казано, чоловік понурий — не можна його було нічим урезонити і з того часу, як він поховавши жінку, одшукав у неї сім дзеркальців, яких уже смирних і пісних жінок і дівчат він стрічав на віку, так не помогло ся: зостало ся таке в його переконаннє, що кожнісенька вдивляєть ся у сім аж дзеркальців, — і зостало ся те переконаннє немов гвоздем вбите. А мельникова дочка... Та, мельникова дочка, бувай здоров-. Не будемо вже знати, як ти заспіваєш далї і що зробиш далї — мельник кличе Кармеля, — от складують муку на віз, їде розплата й Кармель їде до дому.

Їде Кармель до дому та все дума про дівчину, про наймичку. Мина село Лани вже так потихеньку, наче-б недужого віз, а очі то

як розбігають ся на всї боки! Та нїхто не показавсь на улицї — і аж до самого дому, до господи зітхав Кармель. Дївчина з ума не йде. Перебув день Кармель зі своїми думками — важко й солодко; перебув другий день — ще важче, ще солодше; перебув третїй день — зовсїм уже не сила. Голова болить і серденько кипить і тїло болить. Ще ледві переміг ся він до півдня, а там запріг тай поїхав у село Лани.

Він не знав, не бачив, як переїхав чистим полем, як проминув темним гаєм, тільки усе поганяв, бо поле, здавалось йому, розбігало ся усе ширше та далїй, гай усе розроставсь довший та непроглядний.

Приїхав таки у Лани. Приїхав. Тихий вечір, сонце низенько, на селї пусто, — ще люде з роботи не повернули ся, — тільки стрічали ся на улицї дїти, що бавились та грались, та наймички дві пішли по воду. — „Вийде й вона“, — подумав собі Кармель і повернув коня до ріки і став на березї дожидати. І вона уявила ся з відрами і вона прийшла — Кармель і охнути-б тодї не зміг, такечки дух йому заняло. А дївчина, побачивши його, узялась рожевим румянцем, мов огнем і поломям. Нїкого не було над рікою, тільки вони сами двойко.

— Ти підеш за мене дївчино кохана? — питає Кармель.

А вона йому одказала: — Я твоя.

Посїдали вони поруч над рікою, на зеленім низькім березї і просидїли вони там у купі аж до зірок ясненьких. І не чула того вечора Маруся наймичка, як хазайка сварила ся на неї за гаяннє, як дорікала й докоряла, і не доходило їй а нї що гіркеє до серденька, що трепехало ся з розкоші любої та нової. Як полягали усї спати, сидїла Маруся край віконця й дивила ся на зорі лискучі, на небо прозоре. І їхав Кармель до дому помалу й теж дививсь на зорі лискучі, на небо прозоре. Такеньки дивлють ся у небо ті люде, що вони дуже кохають на землї.

Говорить Кармель до своєї неньки: — Хочу я, нене, одружити ся, хочу взяти за себе наймичку Марусю!

Мати почала його вговоряти й прохати: — Не жени ся ти, мій соколе, на тій Марусї! Не бери, мій сину, наймичку! Візьми ти краще багату жінку.

— Нене! Нене! — промовив Кармель, а сам так увесь і затрусивсь і затрепехавсь. — Чи-ж ти менї не рідная мати?...

Старенька злякала ся його обличчя й виду: — Ожени ся, любенький, ожени ся

з нею! Коли вже вона тобі така мила, той мені теж буде дорогою невісткою!

І оженивсь Кармель із наймичкою Марусею.

III.

Перший рік, одружившись, Кармель був зовсім поправив ся: суму того не було й віди, жінка в його пишнілась, як пишна рожа, й жили вони з нею, як риба з водою. Народила ся дочка в їх, усе у господї вело ся добре, й стара Кармелиха казала, дякуючи Господеви, що кращої вже долї нї дїткам, анї собі не жадає вона.

Коли отсе-ж знов засумував Кармель. Засумував тай засумував. Знов почав із хати втїкати, блукати на самотї, знов почав блїднїти і зітхати.

З чого те лихо повернуло ся? Звідки нагнало ся? Чи-ж не був він щасливий і коханий і на все довольний?

До чого-ж іще гнати? Чого жадати?

Отож власне, одного разу сидїли вони усї в купі в вечері, по роботї, тодї, знаєте, як уже усе стихне, сонечко вже запало за зелений гай і от нахватить ся перва зірочка; тодї, як чоловік потомлений денною потомою одпочиває й обіймають його думки та гадки і чує він істнїйш свою кривду чи

правду, вживає лучче своє щастє або безталаннє — тоді сиділи отсе вони усі в купі — і дивили ся такеньки наче-б справді не прибирали вже собі чого пожадати, навіть дитинка маленька нічого, здаєть ся, не жадала собі у забавку, бо сидячи тихесенько між ними, тільки всьміхало ся рожевими устоньками та блискотіло ясними віченьками, — чого справді було ще жадати собі? Коли-ж разом якась думка замутила й засмутила Кармеля, наче злякала, наче сьвіт йому завязала. Ввесь він змінивсь, наче переродивсь і вийшов із хати, каже: — „Душно мені щось, піду трохи“. — Мати стара потурбувала ся, чи не хворість яка викидаєть ся. Він її заспокоїв: — „Ні, ненько, я здужаю“. — Вірна дружина очима любими питала ся його — він на одвіт пригорнув її міцненько.

Пізно він повернувсь до хати своєї — вже й місяць і зорі ссяли в небі — усе село поснуло, спала дочка його маленька, спала стара мати, не заснула тілько молода його дружина — вона стояла на хатньому порозі й дожидала й виглядала його, стріла й пригорнула ся, наче-б запитала ся: чи не треба її житя або смерти, її напасти чи розкоші?

— Марусе кохана! — каже він, пригортаючи її, — Марусе кохана! Я не зношу

людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити теє битє!

Тай став думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидаєть ся тудою й сюдою, шукає ліків, із усїма радить ся та плаче, біжить отсе до лїкарки, то знов поспішаєть ся до хнахарки: „Син вяне! Син нудить ся!“ Зовсїм старенька з сили вибила ся, з журби та з трівоги зовсїм тям свій розгубила.

Молода дружина Кармелева не кличе знахарок анї лїкарок, не радить ся нїкого, не скаржить ся нїкому, що в неї там на серцї й на души, потаює вона про себе, мовчить, нїкому не каже. Тільки румянцї зникли в неї з личенька, піснї її змовкли і очі хороші осмутнїли.

Подумати-б людям, що в Кармеля з жінкою щось не гаразд, так нї-ж бо: глянути на їх, то й слїпі же зобачать, яке вірне, незмінне тут коханє, яка порада і приязнь добра. Господарство в їх теж у гаразді... І балакали люде добрі про Кармеля, що „зовсїм він щасливий чоловік — чого-б то ще йому треба? Усїм його Бог утїшив, усїм одарив — чого-б то ще справдї ще треба? Зовсїм він щасливий! Зі свого щастячка попсувавсь, вередує, да от себе дурить і людей дивує!“ Иньші то й в вічі Кармелеві

дорікали тими словами. Кармель нічого не одказував — ходить він часом дні цілісенькі, не промовляючи ні до кого словечка, скорбіючи та сумуючи, а часом несподівано чувсь його голос, пісня немов поклик який...

Кажуть люде, щом щасливий, — я з того
[сьмію ся,
Бо не знають, як я часом сльозами залю ся.
Куди піду і попну ся, скрізь багач панує,
У розкошах превеликих днює і ночує.
Убогому, нещасному тяжкая робота,
А ще гіршая неправда, тяжкая скорбота!

. . . . . .

Молодосте — молодосте, єдиная сило!

. . . . . .

Літа-ж мої, літа мої, літа молоденькі,
Ой, коли-ж ви так даремні, будьте коротенькі.

І знайшли ся поміж людьми люде, що здрігали ся на сей поклик і зупиняли ся, чигаючи наче доброго спасеного суду, несподіваного, жаданого визвоління. Може не один наймит гіркий, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірку пісню, — „що не має гірше так нікому, як бурлаці молодому“, — почувши Кармелеву пісню, вмовкнув і повернувсь до хазяйської хати задуманий і того вечора не чув лайки, зе потурав ганьби, не вважав на хліб, йому відкраяний на

вечерю а на другий день робивсь немов хорий, немов до своєї роботи й служби незгожий, не приймав хазяйської страви і очі мав блискучі й ясні і наче молодів й зацьвітав цьвітом.

Може не один багач, почувши ту Кармалеву пісню, покидав співати теж свою недбалу та потїшну і обертав свій погляд задивований у всї боки і йшов оглядати свої вжитки усї і смуткував, як той колишнїй цнотливий багач, що усї його знають; може теж вишукавсь не один і такий багач, що важкі скарби віджалував із легкою душею.

Коли хутко разом зник Кармель із дому, з села. Нема його день, нема другий, третїй, нема його цїлий тиждень. Зник, як вода умила, нїкому не кажучи нїчого.

Стара мати сливе що стратила розум із горенька та з жаху, з ляку, — ходить, шука його, наче голку, по всїх кутках і закуточках: дружина сидить у хатї немов із хреста знята; малесенька дочка кличе: — „тату!“ — питає: „де тато?“

— Марусе! Що маємо робити? як маємо бути? Де його шукати маємо? — пита стара Кармелиха молодої невістки.

А невістка одтазує: — Будемо його дожидати, мамо.

— Дожидати? Може його вже, Марусе, й на сьвіті нема!

Маруся тоді говорить старій: — У ту ніч, як він пішов, я чула й питала його: що нам робити, серце? — а він казав мені: — не шукай мене, не питай про мене — дожидай мене, я сам прийду!

— Ну добре-ж, добре: будемо його дожидати! — промовляє стара Кармелиха. — Будемо його дожидати!

І такеньки вона зраділа, наче Кармель уже на шляху до дому: і в віконце виглянула і на хатній поріг вийшла, на всї боки подивила ся. Протеж проходють-минають днї за днями — усе вони дожидають Кармеля і все Кармеля не діждуть ся, усе нема Кармеля.

Отсе одного разу — було сьвято тодї й погода — сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивила ся у поле на шлях, а невістка сиділа поруч із дочкою на руках і дочка щебетала: — „Мамо, ти-ж теперки нїма й глуха“ — і тягнула маму за намисто і прокладала дрібненькі пучечки мамі до уст і до вушок і все дратувала: — „Мамо, ти тепереньки стала нїма й глуха! Нїма й глуха!“

Молода Кармелиха часом всьміхала ся дочцї, часом міцнїйш пригортала дитину до себе. Підійшов до їх сусїда, привитавсь тай

каже: — „А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? Анї перейти тепереньки тудою, чутно, анї переїхати“. — Стара Кармелиха була стрепенула ся, як сусїд промовив: — „А чи ви чули“ — та як почула, що се річ про Чорний гай, то й перестала вважати. Чорний гай далеко, у иньшому повітї і Кармелю туди нема по що братись, — хоч би не сказала того стара, чого йому й у свойому повітї зникнути і по чому вона порішала, що він близько десь, а не далеко, — перестала вона слухати сусїдову мову і знов задивила ся на шлях.

Смутнії ж хороші очі молодої Кармелихи не однїмали ся, не відривали ся від сусїди і пильно — пильненько вона його мову прислухала:

А сусїда розказує: — От, — розказує, — крамарів розбили, панів розбили. Тільки що — є тут диво...

Яке диво? — спитала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусїда і сїдає на призьбі коло неї, — таке диво, що нїкого там не ріжуть, анї забивають, тільки обберуть тай пустять на волю, коли ти багач; а забачать — ти вбогий, бідний чоловік, так іди собі цїлий, як був і пучкою до тебе не доторкнуть ся. От, кажуть, їхав один бідолаха, стрівсь із ними, молодцями, тай засьміяв ся:

— „Не боюсь я вас, каже, пани мої молодці Голому розбій не страшний і житє не дуже його дорогочінне. Коли забить, то бийте, а ні, то пускайте — мені нема часу стоять, треба їхать — хазяїн дожидає, буде лаяти!“ — Тоді, кажуть, виявивсь старший, їх отаман і кинув йому капшук грошей і промовив: — Їдь собі, друже!“ — й сам і усі його молодці зникли у пущі. А той бідолаха зовсім сторопів від такого доброго дива, й до дому приїхав сам не при собі й привіз капшук грошей — саме що найчистійше срібло!...

Нічого не промовила на се молода Кармелиха, тільки збіліла, наче біла хустка і поцілувала свою дочку маленьку, що вона втихла в її на руках і теж слухала, наставивши ушечка.

IV.

Знов ідуть дні за днями і часи за часами і що день, що година, то більше усе вісток, більш та більш чуток про розбійників у Чорному лісі.

Справді, чудні та небувалі се розбійники уявили ся і чудний і небувалий вони теж розбій правили, що попадавсь їм багач у руки — вони його оббірали, попадав ся вбогий — вони його наділали; нікого не забивали, не різали. Теж чудний та дивний в їх отаман був: ішла чутка, що така була краса його невипи-

сана, невимовлена, що не можна словом розказати, анї пером описати, та славили, що не можна й очима було надивити ся, бо сліпила вона, як те сонечко пламенисте.

Їхала, кажуть, одна скупа панї і везла з собою усї свої скарби великі, — така вона скупа була, що нїколи з роду не розлучала ся з тими скарбами своїми нї в день, нї в ночи, — їхала вона Чорним гаєм і попала ся розбійникам. Обступили її коляску; возниць, її слуг, у бік, говорять до неї: — „Панї, гроші віддавай!“ — А панї страшно заричала та несамовито на ввесь гай темний і учепилась руками, немов залїзними кіхтями, у своє добро — не дає. Хотїли в неї відняти, відібрати, так тільки хрумають її старі пучки, а не відривають ся і очі хижі блискають у сьвітлї місяцевому, наче в хижої, голодної вовчиці. Виходить тодї отаман сам із пущі і промовляє до неї: — „Віддай, панї, гроші! Пожила ти у золотї, у розкоші, — буде вже з тебе — дай иньшим!“ — Як глянула панї на отамана, то навіть скарби свої з рук випустила: як блискавиця вразила її та краса чарующа, — впала панї без памяти, бо скупощі її аж за серце вхопили, а та краса збавила силу усю.

І їхала теж молода дївчина багата з братом своїм і теж попали ся розбійникам. Брат був чоловік хоробрий, оглянувсь округи —

гай стоїть стіною чорною звідусюди, звідусюди обступили люде високі, кріпкі, міцні; бачить він — негарне діло, а таки дума собі: — „Спробую одбивати ся!“ — „Сиди тихенько, сестро, — каже сестрі, — не бій ся“, — і обертаючись до розбійників, говорить: — „Пропустіть, люде добрі!“ — а вони йому на теє: — „Давай гроші, багачу!“ — Сестра вже чи жива, чи мертва сидить. — „Нема в мене про вас грошей!“ — одказує брат. — „Давай бо по волї, а то візьмемо силоміць!“ — грозять вони йому і ближче підступають. Сестра заплакала, закричала і затулила ся руками. І чує вона поміж гомоном, говіркою та сваркою чийсь голос її вговоряє: — „Не плач, дївчино, і не бійсь!“ — Хутенько відняла вона руки від личка і глянула, хто поперед нею стоїть, — і вже до віку з памяти в неї не вийшла та краса чудова. Страх її і жах минувсь увесь і такий спокій обійняв її, що хоч жити, хоч помирати зараз — усе те зарівно. Вона склала руки, дивила ся та слухала.

Одібрали гроші в брата, тай пустили їх.

— Багато вбогих бідолах у сьвітї нищить голод і холод — памятайте! — промовив той голос самий, що вговоряв дївчину „не плач, не бійсь“ — отаманів голос.

Нїхто в дївчини не зняв із шиї дорогого

намиста з дукачами — вона сама зняла його і кинула отаманови під ноги і чула від його: — „Спасибі, дївчино!“ З того-ж часу все для дївчини якось наче помарнїло й повяло: і місця і обличчя усї поробили ся без цьвіту і без квіту наче. Каже дївчина отцю й неньцї: — „Тату, мамо! Піду я у манастир!“ — і пішла у чорницї.

А брат її, не кажучи слова, не давши віди жадної отцю, анї матері, анї приятелеві, нї товаришеві, зібрав усе добро, яке собі мав, покинув усю придобу, залишив і спокій, втїк і пристав сам до громади у Чорному лїсї.

V.

Коли отсе у Кармелевім селї пройшла чутка, що се їх Кармель отаманує у Чорному лїсї, — пройшла чутка і зрушила старого й малого, доброго й лихого. Который козак стрічавсь, то усе козак заклопотаний; котра козачка проходила, то все козачка розтурбована, у трівозї! Дійшла чутка до Кармелевої матері старої й до його молодої дружини. Стара мати говорить, слїзьми слова свої приливаючи, до невістки: — От люде лихі, от не добрі, Марусечко! От поговір який на мого Кармеля, от позлодійка яка на мою кохану дитину! Не йму я віри сьому! Не йму віри!

А як віри пійму, то вмру! А ти-ж Марусе? Що-ж ти?

— Я житиму й кохатиму, — говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тут та слухала і собі теж бубонить: — „І я з мамою! І я з мамою!“

Проминуло ще багато днів і одного разу у ночі — ніч була ясна, та тепла, місяць сьвітив і зорі, сади у квіту стояли, хати у тиші й у во сні, соловейки щебетали, — Кармелева дочка спача солодко й легенько дихала; заснула теж і стара мати, нагорувавши ся-наболївши ся і спала невпокійним сном: то зітхала вона у сні, то знов скрикувала, схлипувала, — сон хоч зміг неміцну стареньку, та спокою їй не дав.

Не спала Кармелиха-дружина. Вже багато ночей вона не спить і багато, мабуть, іще не спатиме, бо вона молода і кріпка, а що день, що година її тугу прибільшує.

Не спала вона й думала об тім, кого вона кохала. Коли чує — тихенько-тихенько відчиняють ся двері і бачить вона — уступає він і чує його у своїх рученьках. І не знала вона, чи стемніїв тоді сьвіт божий, чи засяв, чи то була розкіш чи біль і як уже схаменула ся вона у садку і бачила округи себе пахучії квіти, ясний місяць і зорі, — і тоді ще довго-довгенько вона нічого не розуміла, не знала,

тільки теє, що вона у його на руках, що він тут, коло неї. І все вона дивила ся на його і потроху опамятувала ся. І почали вони розмовляти по-тиху, по-вірну і цілісїньку нічку розмовляли. Місяць скотивсь із неба, зорі поховали ся, соловейки позмовкали, на сході почало рожевіти і листочки на деревах затрепихали ся і Кармель обняв — поцілував дружину, прощаючись. І пішли вони разом обойко полем, шляхом, до долини за селом, — у долинї три конї пасло ся вороних і два товариші дожидали, палячи люльки; тутеньки ще попрощавсь Кармель із дружиною і чули товариші, що промовив він до дружини: — „буду до тебе“. І усї троє спали на коней тай помкнули — тільки іскра з під копит кінських сипнула, тай з очей зникли.

А Маруся повернула ся до дому. І дома і у сусїдів усї й усе ще спало — тільки що схід порожевів пломенистий та листочки на деревах жвавійше трепехали ся.

І знов пішли днї за днями і часи за часами. І що дня, що години розбійнича зграя у Чорному лїсї прибільшала ся і що дня, що години багаті та вельможні люде гірш та гірш лякали ся й трівожили ся. І порішили вони чи так, чи інак, не жалуючи нїчого, зловити отамана й вирядили шукачів та слїдців і обіцяли їм велику плату й награду — „аби ви

нам того отамана узяли“. Отсе-ж тії шукачі й слїдцї розроїли ся скрізь купами, шукаючи та вислїжуючи.

Проте час минав, а отамана усе не примогли ще піймати. Не раз розбігала ся чутка: — „Зловили отамана!“ — й цїлі тичби людей збігали ся на його дивити ся, порушені причаством, недовірством, дивом, цїкавістю, непевностю — аже-ж чутка показувала ся неправдива. Правда, ще зловили десь у лїсї чоловіка непевного, та се був якийсь бідолаха, що його вигнала на великий шлях нуждонька та бідонька, або й зовсїм безвинний перехожий часом був схоплений. Чутка така теж розбігала ся, що чарував усїх отаман, що очі одводив, доторкавсь серця; розбігалась чутка, що його голоса чути, його погляду стріти, а його краси бачити нїхто у сьвітї не приміг безпричасно та недбало: що він кожного чарував, приманював до себе. Була навіть така чутка, що багато шукачів і слїдцїв його у руцї держали вже, та пускали оманені, а потім уже до віку не були годили ся на свою службу.

Та знаходять ся-ж у сьвітові красному люде, що їх жадна краса не вчарує, жадна не омане омана, — і от знайшли ся такі на отамана і узяли ся його слїдити та вислїжувати безодпочинно, безусипливо, так як без-

одпочинно й безусипливо він утїкав від них, у день і в ночі і в вечері і ранком, темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та лугами, високими горами...

VI.

Одної темної ночі, як усї спали, Кармелева дружина стояла у свойому садочку під вишнею немов ізмурована, поки не виявила ся постать від долинки, — тодї вона кинула ся на зустріч, як душа до раю — до свого Кармеля.

Він задиханий, зморений, потомлений, помучений, пригорнувши її, не зміг довгенько придержати у своїх зомлїлих руках, ледві зміг слова промовляти.

— Гонять мене, як хижого зьвіря, Марусе, — промовив Кармель. — Вже три днї і чотирі ночі никаю, не зупиняючись... товаришів розпустив...

— О, коханий, — каже Маруся — і в нас тут були, питали ся усїх — усї одказали: — „Нїчого не знаємо!“ — Учора... Що се таке? — спитала вона змираючи, бо тодї саме щось стукнуло й грухнуло десь і хата всьвітила ся ясно сьвітлом, у хатї говірка голосна почула ся, склики й скарги і близенько коло їх у садку голоси й люде з усїх боків.

— Держи! Лови! Маємо! Держимо! — рознесло ся по тихій погоді у ночі.

Схопили Кармеля.

— Марусе! — промовив він хутенько й тихенько, — кажи, що нічого не знаєш... Чуєш мене, Марусе?

— Чую, одказала Маруся.

Стара мати прибігла з плачем, питаючи, чи сьому правда, благаючи, щоб відпустили сина її єдиного; побиваючись, що беруть. Маленька дочка прокинулась і як була у сорочці, розхрістана — кинулась до тата і вхопила ся його рученятами. Усїх одірвали від Кармеля, укинули його у візок і повезли шляхом, а все-усе село зняло ся, наче рій і гудучи дивило ся у слїд, а за возиком поспішала ся Кармелева дружина з дитинкою на руках. Стара мати не здужала на пішки побратись; омлїваючи раз-у-раз, вона дожидала, поки запрягали для неї коня парубки, порушені духом, доторкнуті до серця, непевними руками.

І привезли Кармеля у велике місто у кайданах і зачинили у камяну, темну темницю. Багачі кричали: — „Дождавсь Кармелюк! Отже й заплата Кармелюкови!“ — Вбогі люде по тиху розмовляли. Молодиці й дївчата плакали, старі люде хрестили ся, благаючи: — „Помилуй, Боже милий!“

За Кармелем у слід прийшла його дружина з дитинкою і привезли його стару неньку. Почали судити Кармеля і судули його чималий час.

Чи хто йшов тоді, чи хто їхав минаючи, кожен бачив по всяку годину на пляцу проти німої зачиненої темниці стару, прибиту на останній своїй дітній силї, що тут сиділа на великому камені та плакала, — як хто до неї підійде, своє лихо розказувала побиваючись; і молодую молодицю, що безмовно сиділа, наче стративши таки до щенту усе дороге та любе, як до щенту румянець із лиця в неї зник; а біля неї маленьку дівчинку. Ніколи не бачили, щоб ся дівчинка грала ся, або пустувала, або опинила ся на улиці прилеглій і де видко було — спродавали ся ласощі й грашки — ніколи! Смирнесенько коло молодиці сиділа та дівчинка малая, часом тихесенько щось питаючи в неї, або до неї промовляючи, часом горнулись до старої, що її з плачем обнимала й пригортала слабими, недолугими руками. Вони сливе жили тутеньки проти темниці; тут, на великому сирому камені, що його незвісно хто, коли й для чого поклав серед пляцу, вони свій обід мали і вечерю. Мабуть вони-б і ночували тут, да не позволяли на се міські порядки, то мусїли що ночі братись до хижки,

де найшли собі містечко і там лягали з вечера. Остатній погляд був на темницю, на її понурі віконечка і думка остатня понад нею носила ся; у ранці думка перша у темницю летіла і перший погляд жадав того ж понурого образу темниці. Жадної полегкости, жадної зміни не робило ся, тільки що погода усе холодшала, осінні морози пали, вечори й ранки стали морозити; усі люде вже загорнули ся у кожухи, усюди у печі запалили по хатах і малая дівчинка хутче та хутче бігла в вечері до хатки, а ранком на своє місце на великому камені проти темниці, а стара вже не мала сили кроку перейти, не опираючись на молоду невістку.

Усі вони знали, який суд буде і тільки дожидали того дня, коли скінчить ся. Прийшов день той — ясний, холодний; сніжок потроху порошив; коли відчинила ся темниця і глухо брязкаючи кайданами, почали виходити злочинці, пара по парі. На пляцу зібралась купка людей, дві якісь жінки плакали, виглядаючи своїх поміж парами у кайданах. Яково хилих, розпачливих голів пройшло поміж тими парами! От Кармель. Хто має з ним попрощати ся, позволили попрощати. Кармелева мати упала, побачивши його; жінка його з дочкою були коло його, зовсім на поготові за ним іти у далеку дорогу, та Кармель, по-

прощавши ся з ненькою, став прощати ся і з жінкою, й з дочкою і щось тихенько промовляти. Жінка спахнула на лиці, почувши його слово, як від непревіденого жалю, а дочка скликнула: — „Ми тебе не хочемо кидати, тату!“ — двічі чи тричі, а далї обхопивши батька закованого ручечками, заплакала. — „Кармелюк! Кармелюк! Се Кармелюк! Де він? От він!“ — і ціла купа наче хвиля морська порушала ся й колисала ся.

Казано рушати засланцям і рушили. Купа людей за ними, проводила їх за місто далеко на шлях і купа усе прибільшала ся, усе голоснїйш чуло ся: — „Кармелюк! Кармелюк! Кидано гроші з усїх боків, посилано у слїд: — „Помагай Біг!“

Вели матїр із Кармелем, ішли жінка з дочкою коло його. Коли-ж казано усїй купі завернути ся.

— Умру я... Хутенько вмру! — промовила стара мати, ледві дихаючи, а дочка мала, цїлуючи й милуючи тата, скликнула: „Коли-б же із тобою йти!“

— Усе буде, як кажеш, — промовила вірна піддана дружина.

— Сподїваймо ся на лїпші часи! — промовив Кармель.

— Рушать! Рушать! — і рушили. Усї далїй та далїй. Вже не чути глухого брязкання

від кайданів. Ледві вже постаті мріють. От і зовсім зникли — тільки дерева при шляху вирізували ся на ясному небови з того краю, кудою зникли.

Стару матір вели люде, молода жінка несла дочку, плачущу, купа уся посувала жалкуючи, судячи, та радячи... Того-ж дня виїхав возик з міста у Кармелеве село і повіз туди до дому його сем'ю. Знов засьвітило ся у його хаті в вечері і усі там, сумуючи, не розлучали ся з ним у думці, — проводили його душею незнайомим шляхом у незнане засланнє.

VII.

Минув рік по тому. Стара мати як пообіщала ся хутенько вмерти, так і вмерла і на весні її могилка вже травою заросла густо й високо.

У хаті жила Кармелева дружина з дочкою. Колись хутенько після того, як Кармеля заслали, сусїда, глядячи по голівці його дочку малу, любенько спитала: — „Що ви поробляєте з мамою, маленька?“ — А маленька одказала їй: — „Дожидаємо!“ — бо вони дожидали. Казав Кармель дожидати його, зістати ся у дома: — „Легш визволю ся й поверну ся сам“. — „Буде, як кажеш“ — на те одказала вірна дружина і на все згодила ся. Далї

вже мала дочка відросла, навчила ся ошамненько у мові поводитись, ніхто вже не чув, що вони дожидають Кармеля, та вони дожидають його. Дожидали що дня, кожної ночі, кожної години. Дожидали у досьвіта і ранком і у день і в вечері й о півночі — од зоряниці до зоряниці, від ночі до ночі — усе дожидали. І минали їм такечки години, дні, тижні й місяці. У день праця, робота, клопіт і все тая сподіванка й дожиданнє; в вечері відпочинок і все тая сподіванка й дожиданнє. У день часом сусїда увіходила до їх і денний гук і гомін і клопіт і їх трохи поїдав собою, а в вечері, як усе втихало й не знімало ся жадного округи поруху, мати з дочкою тихенько сиділи, засьвітивши у хаті, наче на привитаннє. Дочка малая не бралась до іграшок — любила вона з ненькою розмовляти та часом співає маленьким голосочком батькові пісні і як вже старала ся мала виспівувати краще — так старала ся маленька, що личенько починало палати, сердечко колотити ся і вся маленька тренехала ся. Мамині очі дивились на неї й руки простягали ся, — брала її мати до себе й пригортала, маленькі рученята обіймали ся коло маминої шиї й такеньки довгенько-довгенько вони зоставали ся, довгенько — часом до глухої ночі. Пізно-пізно. Ніч уже минає, сьвітло згасає; дитинку, що

не радила ся лагти у постільку, зложить сон коло неньки і молода Кармелиха у досмертній тузї та печалї, затулить личенько білими руками. І такеньки час минав та минав та минав, а вони дожидали та дожидали.

Одного вечора сидїли вони у хатї, засьвітивши сьвітло, як завсїгди й думали усе тії-ж думки і сподївались усе тими-ж сподїванками. Котрого вже то вечера, у котрий то вже раз дочка мала, промовивши: — „Може сьогоднї“ — до неньки, обойко вони сидїли тутеньки. Коли-ж хатнї двері відчинили ся і він, дожиданий, уявивсь поперед ними... Боже сьвіте! Боже сьвіте!

На другий день у селї усе прокидало ся й сповняло ся село спокійним, щоденним гомоном і сонечко ясно зіходило і як перш виходила у ранцї на роботу Кармелиха молода, так й тепер вийшла вона. Вийшла й подивила ся округи, подивила ся наче-б усе округи замінило ся, та як заплаче сильненько, як заридає! Не з жалю, бо як дочка мала кинула ся до неї, вона-ж благенько такеньки всьміхнула ся, як споглянула — так же бо променїло з очей хороших — відрада сама!

Хутенко потім Кармелиха спродала хату свою, попрощала ся з усїма й покинула село з дочкою. Чули від неї люде, що може побереть ся вона до близького міста і там осе-

лить ся, теж, може й дочапає аж до самого Київа; напевно ніхто не знав, кудою вона побрала ся, анї де вона пристала на житє. Правда, плєскав хтось-десь-щось, ніби то бачили молоду Кармелиху з малою дочкою у хуторі далекому, глухому, де вона заробляла; друга знов віда така була, що вона у місті ходила на поденщину, — усї, хто знав її, жалкували молоду, тиху молодицю й її дочку малу, згадуючи їх перший талан та балакаючи про біду їх теперішню — сучасну, що й лихо і вбожество разом спостигло, бо з того часу, як лихо скоїло ся, вони втратили ся багато, та може теж і не так, як колись, дбали добре та піклувались щиро...

У їх хатї иньша сім'я домувала, господарувала; у садочку позрубувані були старі дерева, де які понасаджувані молоденькі; у городї иньші квітки позасїювані були сїєї весни... Сїєї-ж таки весни прочуло ся скрізь, що знов уявили ся розбійники, Кармелюкове товариство, що знов Кармелюк отаманує — визволивсь, повернувсь. Вбогі люде ніби здоровійш зробили ся на виду й не один попадавсь тодї бідак, який одежиною драний, такий постатю багатий; не в одного тодї на обличчю, що його зсушила журба, скрушила нужда, грав усьміх завзятий, блискали очі жваво та хупаво...

А багачі знов заметушили ся, знов перелякали ся, свої ради збирають та свої громади; суди усї сполошили, сиплячи грішми, закупляючи судьску дїю, — хочуть вони Кармелюка знов схопити та міцнїйш зачинити та дальш заслати. І почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов слїдцї Кармеля вислїджувати. Та багато-ж і роботи було їм, бо товариства зібралось теперки не взауміру більш, залягло сливе що по всїх гаях великих і ярах глїбоких, по різних повітах.

VIII.

Був гай великий, що не дуже далеко від міста, а близенько коло маленького хуторця глухенького темнозеленїв та шумів. Коли-б хто балакливий ходив тими глухими нелюдними шляшками, то-б розказував, як частенько він стрічав мололицю з дївчинкою невеличкою. Молодиця йшла з кошиком, дївчинка з другим і як поспитати їх: „куди?“ — одказували вони: — „по гриби, або по ягоду на спродаж у місто“ — і справдї що тижня, що три дни, можна-б було їх бачити у містї — у базарі з грибами, або з ягодою.

У сьому великому гаї спокійно було й ще нїколи не чутно про розбої жадні.

Молодиця з дївчинкою йшла, уступала

у гай і якось разом зникала крізь дерева, наче крізь зелену стіну вуж, хутко, шпарко — в один мент, не зупиняючись, знайомими гаєвими ходами й стежками доходили до ланку у пущі самій і там сідали одпочивати.

У непроглядному гаю тихо, як у церкві. Столітні дерева підпирали ся молодими; міцнії, широкії їх віти лежали на молоденьких гнучких верховинах і гнули їх до долу своєю важкою силою, а де-не-де гнучка гіллячка сковзала між ними тай росла, росла, росла у вишень, звиваючись, кидаючись із боку у другий, наче-б то жахаючись, що її зупинять, що їй перешкодять. Далї поросли кущі усякі. Сонце западало туди тільки іскорцями і квітки там розпукувались у тїнї та в прохолодї. Калиновий цьвіт і бузиновий розпускав там у два рази більш і дужійш; червона, пламениста шепшина — розквітала тут пишнїйша й блїдша і пахла легш.

Тут молодиця з дївчинкою сидїли й одпочивали, прислухаючи. Нїхто, нїщо не перебивав прислухати: анї птиця не порхала, анї вітер не віяв, — непроглядний гай стоїть тихий та спокійний, темний та сьвіжий.

Тихо. Тихо, поки захрускають віти легенько і обоє — молодиця й дївчинка — всьміхнуть ся і стрепенуть ся і уявить ся чоловік, хоч блїдий, задиханий, зморений, хо-

лодний, порохом припалий, та гарний, як сонце. Тут його стрічали, тут мав він і страву і спочинок; тут його узивали коханим і жалували; тут молодиця переказувала усе, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїм дитячим щебетаннєм, приносила часом якісь ласощі, що він за їх дякував дуже і всьміхавсь до неї любенько і клав свою голову змучену молодиці на коліна і всипляв, а маленька сторожа сторожила щиро та жваво, дурно трівоги не збивала, та в часу завіщала, коли що де непевно було.

Минала година віджалувана й відмірена на спочинок; прощали ся, як кохали ся — із жалем та із болем великим та ще більшою вірою й надією. Зникав чоловік у гаї; молодиця з дівчинкою повертали ся до міста. Три дни й три ночі пережидали вони, поки до гаю знов побрати ся і молодиця ходила тим часом на поденну роботу, зоставляючи дівчинку саму у хатці, — якусь малесеньку хатку вони знаймали, що прилипла під горою, сливе за містом, недалечко від річки. Молодиця день цілий робила на поденщині; дівчинка, хоч невеличка, теж не гуляла: воду брала ся сусіді носити, у городі в неї полоти. — „Яка-ж дівчинка розумненька“, — що вечора казала сусіда стара, гладячи дівчинку по головці та даючи у дрібненькі рученятка

шажок і другий і йшла у свою хату на спокій, зазваши дівчинку й на завтра робити до себе.

Мала виходила на береги туди, звідки видно до гаю й думала там сама собі і гадала і часом співала пісні — тії пісні, що тато навчив, держучи її у своїх руках та пригортаючи до себе, там, у зеленому гаї.

Повернув ся я з Сибірі, нема-ж мені долї:
Хотя же я не в кайданах, однак же в неволї!
Слїдять мене в день і в ночі і всяку годину,
Нїгде менї подїти ся, від журби я згину!
Зібрав собі жвавих хлопців і щож менї з того?
Засїдають по дорогах, ждуть подорожнього;
Ой, чи їде, чи не їде — дарма, треба ждати...
Ой, прийдеть ся, Кармелюку, марно пропадати!
Зовуть мене розбійником, кажуть, що вбиваю,
Я-ж нїкого не вбиваю, бо сам душу маю!
Як що візьму з багатого, я вбогому даю,
І так гроші подїливши, я гріха не знаю.
Маю жінку, маю дїти — коли-ж я їх бачу?
Як згадаю про їх лихо, може й сам я плачу!
Пішов же-б я до їх в село — красу мою знають:
Куди тільки поверну ся, то зараз піймають.
Прийшла туга до серденька — як у сьвітї жити?
Сьвіт великий і розкішний, та нїгде ся дїти!
У недїлю дуже рано у всї дзвони дзвонять,
Ой, а мене Кармелюка, як зьвірюку, гонять.
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай загоняють,
Нехай мене, Кармелюка, в сьвітї споминають!

Від міста, шляхом, надходила молодиця і стрічали ся вони з дївчинкою й разом до дому повертали ся, вірнесенько розмовляючи, згадуючи, чи сподїваючись, чи горуючи...

IX.

А тим часом Кармелеві вороги не всипляли: казано взброїти шукачів і слїдців, повелено стріляти, як що не можна буде живцем взяти.

Багато — багато тих днїв минуло, що кожного дня молодиця й дївчинка стрічали кожне обличчє — чи не несе воно страшної віди, прислухали до кожного слова, чи не промовить ся гірка вість. Багато — багато перебуло ся тих днїв, як стріла, пролетїла: „Кармелюка ранено, Кармелюка везуть!“.

І привезли його. І знов йому темниця темна, суд угнїваний, важчі та кріпші кайдани і засланє дальше та скрутнїйше; знов його стріла й провела людська зграя купами, гомонячи, жалкуючи. Тодї знайшла ся його жінка й дочка. Як першого разу, вірна дружина знов промовила до його: — „Буде, як кажеш“ — а дитина плакала й цїлувала його, а він, як перш сподївавсь на лїпші часи; знов казано засланцям рушати — й рушили, і зник він знов із очей і як перш, тільки дерева при

шляху вирізували ся на ясному небови з того краю...

Його гнали усе далї та далї, а вони, зоставши ся, тяжче та тяжче заробляли та... та дожидали. І зникли вони усї. В останнє бачили люде молодицю з дївчинкою тодї, як в останнє чутка була розбігла ся, що Кармелюк визволивсь, повернувсь: чутка та пропала і Кармелюка, анї дружини його, анї дитини вже не знайшло ся по вік. Де вони подїли ся, як загинули — не зна нїхто й доси. Зникли вони й згинули, як багато де чого зникає та страчуєть ся доброго й лихого, благого й злого — кохаппє і ненависть, сила й слава — тільки де-не-де зостаєть ся память живлюща...

НЕВІЛЬНИЧКА.

I.

Давно колись, у Овручеві, коли знаєте, народивсь хлопчик Остап і як тільки став він на свої ніжки, зараз пішов по Овручеві, подививсь усюди тай каже: — „Ге-ге! Погано людям жити у Овручі! Треба-б сьому лиху запобігти!“ — Бо тоді, бачте, набігала на країну усяка невіра — Турки, Татари, не так, як тепер, що хоч бува теж подія, то вже иньша, християнська — чогось не так, мабуть, обидно, чи що... Тож, кажу, тоді набігала усяка невіра — Турки й Татари. Нищено міста красні, чимало козацтва зведено із сьвіту, багато дівчат і жінок у полон забрано.

Приходить Остап до дому, а батько й мати його питають, бо сказано — одинець-дитина, то в вічі їй дивлють ся і зараз уже постережуть усе, — питають: — Чого се ти, синку, задумав ся? — Від того я, — каже Остап, — задумав ся, що погано людям у місті Овручі жити!

— Ге ге-ге! — каже батько, а мати тільки зітхнула важенько.

— Треба сьому запобігти — каже Остап.

— Ге-ге-ге! — знову вимовив батько. —

Рад би у рай та... — а мати ще важче зітхнула, тай на тім розмова й скінчила ся на сей раз, ще батько й мати зажурили ся, кожне по свойому: батько охмурнів, повісивши голову, а мати головоньку схиливши осмутніла, а Остап знов пішов по місті Овручі похожати та оглядати, та свою думу думати, свою раду радити.

А по тім час плив своїм пливом — як завсїгди й Остап ріс своїм ростом як звичайно. Тільки що як упало йому у думку і в душу, що в Овручі погано людям жити, то як наче зернятко яке приняло ся, розвило ся, розкоренило ся: він уже не заспокоїв ся з тієї години і усе тільки думав та гадав та замишляв. Тим часом як иньші хлопцї били ся із собою, немов півнї, за яку свою кохану, або як ведмедї посїдали одно дного за які цяцьки, або грали ся та пустували хорошенько, Остап тим часом усе похожав та поглядав та замишляв.

Як усї тії, що дуже собі головоньку журють, чи клопочуть, або дуже у чімсь кохають ся, Остап часом як піде ходити, то й далеко зайде, поки його що схамене. — Отсе одного разу дуже він далеко зайшов у своїй такій журбоньцї, коли-ж ось шурхнуло — наче птиця пурхнула, брязнуло — наче стріла за стрілою пролетїла, — ледві його не скинуло з міс-

ця, ледві він встиг зобачити взброєного Турчина на легкім коні і в Турчина — дівчину з русою косою, що простягнула руки до його й вимовила: — „Рятуй, козаче!“ — і усе зникло, як не було ніколи. — „Коли-б же сила моя та літа мої!“ — промовив Остап і дуже гірко йому стало, що не міцна ще сила його, не великі ще літа.

Отсе як би нам із вами, вам та мені, таке трапилось, то-б ми, я та ви, ахнули й зітхнули — (чого поминати маємо, що теж дуже перелякали ся?) прийшли-б до дому, поговорили із сусїдами, тай забули, а Остап ні — не забував.

Знов одного разу послав батько Остапа у ліс по дрова. Самі, мабуть, знаєте, як то веселенько їхати веселеньким ранком до гаю — сам гай наче сьміє ть ся, шумлячи на зустріч вам, — усяке, здаєть ся, серце радуєть ся, усяке око тїшить ся, — а Остап що погляне, то око його гірш засмутить ся, серденько більш принудить ся.

Коли от ярок по-під самим гаєм і тільки що у ярок — кінь як шарахне у бік... Бачить Остап — лежить при дорозї козак убитий: молодий, у самому квітї свойому, міцний, у самій силї своїй, лежить згублений на віки. Остап прихиляв ся й склоняв ся до його, прислухаючи — не дише, ні.

Як би таке нам, вам та мені, то що-ж робити, — чи-ж се перший випадок лихий? Ми-б, ви та я, попотужили, може й поплакали, тай дали собі покій, а Остап ні, — собі покою не давав.

Третього разу випало йому проступити аж у самую країну од схід до захід сонця, від півдня й до півночи і така скрізь країна поруйнована, поневолена показувала ся, що Остап аж за голову взявсь.

Коли-б се ми, ви та я, то ми-б пожалкували звичайненько, та загородивши собі якусь придобоньку, у куточку за нею сиділи тихо, а Остап ні, — не занедбав.

Не було Остапові сну, ані відпочинку; не було спокою, ані відради. Який жаль його, яка його туга посїдала, — ви, дїточки, того не можете й не мусите знати. Наче голос який кликав його, неначе цїла країна рідна гукала на його, немов усе лихо людське благоло: — „Рятуй, рятуй!“...

Чи-ж то кожного такий лолос хоч часочком не покликав? Еге! Чому нї! Та бачте, — иньших багато теж голосів гукає: — „А що тобі буде? А як тобі прийдеть ся?“ — та і поглушають...

Почали люде добрі на Остапа поглядати, почали трохи з його кепкувати — хто гір-

ко, а хто любенько, а хто то й засмутивсь, а хто то й злякавсь...

Я знаю, що як би з нас, з вас та з мене, почали люде так чи так кепкувати, то-б ми засоромились — страх, почервоніли червонійш півонії, усе покинули, втікли й сховали ся; я знаю, діточки, що як би ми, ви та я, кого такеньки засмутили, або перелякали, то-б ми хутесенько й заспокоїли — та Остап, бачте, не такий був; а як він був не такий, то не так і робив.

Отже-ж тоді за се почали ся йому усякі напасти, біда та лихо. От як у казці, що бабуся колись розказувала, козаку треба було гори крутії переходити, ріки бистрії перепливати, огонь палющий перестрібувати, — памятаєте? Памятаєте, ми ще тоді з вами радили тому козакови невгамованому усе теє занедбати та до дому повернути ся — хай йому усе добре! — і тоді-ж, памятаєте, ми із вами перед своєю душею зарекли ся, що сами з роду віку у таке клопітне не вберемось — памятаєте?

Отже Остап ввібравсь, завзятий! І увисились поперед ним гори крутії такі, що й не приступити — наче стіни голі; й поплили перед ним ріки глибокі та бистрі, що кручі рвуть, ссяють, як діямент й мечуть ся хвилею, ніби

з пловців кепкуючи; й запалав огонь поперед ним, палячи усе округи себе, як з'їздаючи.

Діточки, що як би нам таке? Ніжечки-ж наші бистренькії, було-б вам тоді робити! Та маю таки надію, що не пустили-б нас загинути, а занесли-б хіба у другий кінець сьвіта божого, де нема огню, хіба щоб тільки кашу варити або у хаті засьвітити; де по ріках перевізчики, а у горах шляхи пробитії...

Отже ви й почали любо марити, яка то країна та славна!... Годі бо! Тепер перша річ — нехай провадить ся річ про Остапа, що він дравсь на круті гори, зривавсь, котивсь до долу, знов чеплявсь, знов зривавсь та знов-знов- знов, поки аж верховини дочапав; що він плив бистрою рікою, захлескувавсь, тонув, вибайкувавсь і знов-знов-знов, поки аж на березї став; що він у огні опалювавсь, присмажувавсь, горі по велику і по маленьку, по дужу й по легеньку, поки аж опинивсь на сьвіжому місточку. Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелїтає, риба бистро ріку перепливає і тільки купальський огонь можна у мент перестрибнути — то Остап чималий час попобивавсь; я то й не приможу вам оповістити, кільки раз сонечко зіходило і западало — і знов і знов і знов, а теж — кільки раз місяць виносив золоті роги, поки Остап збувсь своєї праці... Важка була! Я бачу, ви

розумісте яка, бо зітхаєте й собі й менї не жадаєте...

Отже ж по усїх своїх трудах та по усїх пригодах Остап повертавсь до дому... Прохаєте оповістити вам усяку пригоду у подробицї — годї! Се тепер, у день, тай то поки ще не чули, то прохаєте, храбруючи, а прийде ніченька, спати не будете — цур йому! Лучше про то й не згадувать!

Отже, кажу, по усїх своїх трудах та по усїх пригодах, повертавсь Остап до дому, їхав конем вороненьким.

Він покинув свою хату, отця й неньку й місто ще молодиком — у таких лїтах один мій родич іще страву у вухо заносив: не сила його ще була, мого золотенького, у ротик вправити — а повертавсь Остап уже мужним козаком на тій порі — як от, знаєте, наш сусїд, що викохав собі прегарного уса, на руцї має перстень і шукає, — такеньки-ж журливо шукає, коней строкатих покупити... Щирий козак Остап був і як він їхав вороним конем, дивити ся було мило... Не можу його хвалити, бо як хвалити, то й треба до чогось прирівняти, а до чого-ж я козака, щирого козака, рівнятиму у сьвіточку?

Повертавсь Остап до дому і вже близенько було йому до міста, вже знакомісенькі місця з усїх боків показували ся і з ним ви-

тали ся, вже місто мріло недалечко. Він під-їзжав дуже раненько, тоді як іще ми з вами спимо товстеньким сном. Ранок тільки що зачервонівсь й зазолотивсь, тільки ще найраннїщі пташки щебетали, тільки ще найдбайливі люде обужали ся. Чи хто з вас, діточки, доїздив рідненького місточка коли небудь ранком ранесеньким до рідненької селитьби, згадуючи разом тодїшні мислоньки свої й сподіванки, де тут плакало ся й радїло ся, як прощали ся і покидали і розставали ся, усю добру і лиху годиноньку тодїшню; чуючи разом — якийсь жаль тронув серце і радощі, що серденько понимають, так от, як говорять, що одно око плаче, а друге сьміеть ся, як поперед собою вбачаєте рідненькі місця? Еге! Лучало ся вам се, кажете. А чи лучало ся везти із собою визволїннє свойому народові? — Нї-нї-нї. — Усї нї? — Нї. То-ж і не знаю, чи добре ви вчуєте і зрозумієте те, що Остап на воронім конї чув й знав доїзжаючи, бо він віз таке визволїннє з собою... У тих пригодах та трудах, що ми про їх дуже балакати проти ночі не хотїли, Остап зібрав собі гарне військо козацьке потроху і вже був на поготові йти на Турка. Військо вже й посувало тудою просто у Туреччину, вели його полковники хоробрії... Не такі хоробрії, може, як наш дядько полковник, що так дуже від

його жасмінними пахощами пахне, і з такою то любою усьмішкою він дивить ся на свої новенькі жовтенькі рукавички, як надіне їх, прибравши ся на який бенкет — не такі може, кажу, хоробрії, а таки собі добрі... Те-ж військо вели полковники просто у Туреччину, а Остап частенько звертав у бік і скрізь занимав за собою молодь у військо. Отже завернув і у своє рідне місто, де теж, мабуть, не без знакомих в його людей було.

Тихо й рано було, як Остап уїхав у місто, так іще тихо, що його кінь вороний тупою своєю обужав людей: відчинялись віконечка деякі і виглядали обличчя — деякі знайомі Остапові і деякі ні, — ті, мабуть, що без його повиростали, або побрались у місто з чужого якого селища.

Під'їхав Остап, під свої ворота до отця, до неньки. Ненька з радощів великих, із великого свого кохання аж заплакала, побачивши; батько в великих радощів і кохання аж всьміхнувсь... Далї сусїди близькії й далекії прибігли, скупили ся, питали ся... А Остап із усїма витаєть ся і до усїх одно говорить. — Годї, годї, братя, у ярмі ходити! І годї, годї, братя, під неволею сидїти! — І усїх кличе: — Ходїм, братя, за край воювати; ходїм, братя, визволятись!

Часом людей тільки гарними словами

вловляють, що-ж то дїєю власною можна! В один черк коло Остапа зграєю вироювали ся молоді й старі козаки й козачки й дїти малії і усї слухали, усї згожали ся. Ще гаразд сонечко не підбило ся у небі, вже скрізь озброювали ся як спроможність, коней виводили, сїдлали; в кого чого не було — біг той, питаючи, шукаючи; козачки допомогали й кохали як мога; дїти клопотали ся, наче-б їм на Турка перед вести йшло ся... Остапів батько, що все колись казав тільки: -- „Ге-ге! — рад би у рай та“... Теперки прибиравсь наче справдї до раю — одмолодїв, одвеселїв... Козак Пампушка, що вже десять років лежав у зимку на печі, а в лїтку на лавцї, що обдув ся як барило, а жінка його зсохла як тріска, ледві встигаючи лїпити для його смачнії вареники, — той самий козак Пампушка тепер стояв на ногах як гора і як часом на горі пташка сидить, так у його за плечима вбачала ся маленька торбочка з сухарцями, як і в иньших пісних душ... Кажу-ж бо вам — ще сонечко не зовсїм запало за могилу Кривуху, що зеленїє поза містом, а вже виправа козацька рушила з міста за Остапом, граючи кіньми, виблискуючи зброєю; очі козацькі променїли відвагою, серця козацькі кипіли гнївом мстивим...

Уявити собі тільки, то — аж за серце

бере, а що-ж то було побачити те військо козацьке, як воно усе зібрало ся до купи та рушило за Остапом проти ворога:

Веде Остап військо день степом зеленим та безкраїм, степова трава колихаєть ся, степові пташки щебечуть; щебетне пташка раз чи другий голосненько тай наче стеряєть ся голосом у тому степовому розлогому роздолї, вже знов другий голосок щебетнув і той так само стеравсь і несчислено тих голосків вчуєть ся й пропаде, вчуєть ся й пропаде...

Першого дня нїчого не перестріло ся війську козацькому і спокійний був відпочинок у ночі на степу. Другий день теж усе тихо і спокійно і усе степом рушали, аж до вечора. Отже й тепер. Тодї саме весна панувала і такий той був вечір сильне рожевий, що усї козаки, молоді й старі, притомлені довгим походом, порожевіли як заряниця: молоденькі — як заряниця ранкова сьвітова, а старі — як тая пізная вечірняя; і вже сонечко заховало ся, а мгла у степу не темнїла, тільки рожевіла та рожевіла, аж зорі, висипавши ся на чистім небі прозорім, показували ся тодї наче з срібла променистого. Стало військо одпочивати і такеньки тихо зробило ся, як військова хода стала і військовий рух ущухнув, що може кожен козак помислив, що се за вечір тихий, хоч нїхто не казав — усї

сливе люльки запалили; де хто придивлявсь у далиню, як отаман, де хто ще коло коня свого поравсь, неподалечко десь у степу, де коні пасли ся...

Коли-ж прочув ся Остапів голос й усї козацькії голови піднесли ся, усї козаки насторожили ся.

— Панове — молодцї! – промовля Остап, — щось від сходу наче хмара наступає?

Усї очі козацькії вже у той бік вдивляли ся. Справдї наче хмарило звідтїль.

— Се Турчини, отамане! — каже старий козак і йде свого коня з попаса брати, отсе як часом вбачаючи отару овець, кажуть: — „Се наші вівцї“, — тай ідуть по шапку та по батіґ загоняти. А молоді одного черку опинили ся на конях, уже військо зрівняло ся, стало, полковники розказ свій давали, отаман у перед війська виїхав, став.

Турчин ближче наближавсь і вже добре очі то й розгледїли б у рожевій мглї при тих сріблистих, променистих зорях чалми турецькі і корогви і місяцеві ріжки на корогвах; і козаків вгледено. Отсе виклик, вигук розкотив ся і полетїв Турчин легкими кільми на козаків — немов сарана на квіти пишнії... Козаки теж пустили коней і почало ся... Иньший бєть ся й рубаєть ся, не відступаючи, як мур, поки або впаде, або чисто коло себе вирубає й

двине далї; иньший немов птах і одлетить і налетить знов і знов одлетить і налетить і знов і знов рубаючи; иньший загнавсь аж у щирину вражу; деякі конї сами вже скачуть степом... Бють ся та бють ся, та все з гіршим опалом, наче-б то живого житя у війську прибільшало ся, а не вменшало...

Торік приїздив ваш братїк із війська та розказував, як він був у баталії, що у його самого-самісенького тільки й цїляно, у його усї кулї летїли й усї гармати палили й усї рушницї стріляли і не міг він умом знести, яким дивом дивним він живий та цїлий вискочив... Отже може того вечора у степу й козацька баталїя трохи не така страшна була, як братїкова... Полягло тодї головами усякої віри — й турецької й козацької; старого й молодого віку позгасало наче сьвічок хутко й легко позадмуханих...

Бєть ся Остап і рубаєть ся, аж правиця козацька зомлїває; одбив ся далеко від своїх, округи усе чалми; от коня під ним вороного вбили... Бєть ся Остап і рубаєть ся, ще скочивши на землю. Як круки налетїли на його Турки з мушкетами, з шаблюками; як ґорох із мішка сиплеть ся, так посипали ся на козака добитки смертні: оружжє козацьке пощербило ся рублячи — отже й задзвенїло в остатнє і розпало ся, як перегоріло... От

козак зі своїми тільки рученками зостав ся; от же його схопили, от кріпко та міцно він скручений, звязаний; от його на коні перекинуто через сїдельце і помкнув його бородатий Турчин степом, — усе зникло з очей, нїчого не чутно стало. У темно-рожевій мглї при зорях сріблистих бачив Остап тільки обличє бородате з дужими, блискучими очима, а чув тільки, як бистрий кінь копитом землї доторкавсь, несучись степом...

Далї вже Остап нїчого добре, істно не памятав, а памятав що то як у снї, у дремлї, — от нїби кінь десь зупинивсь; от нїби його розкрутили й розвязали і зомлїле його тїло як морозом і жаром узяло ся; от нїби якісь улички вузенькі й на уличках якась дївоча постать — уся заверчена у білім рубку; от нїби над його головою — то жовта чалма й чорна борода, то знов чорна борода зелена чалма, або червона, а то знов усе коло його аж семицьвітне; то день гарячий, то ніч тепла; то сонечко яснеє, то зорі розсипчасті...

Він добре опамятувавсь у якійсь тїсній, темній келїйцї, на плетенцї з соломи. Сьвіт божий западав кружком і, як лампадочка, сьвітив тільки один куток; коли сьвіт був пламенистий, веселий — значило ся Остапові, що в людей день, а як сьвіт западав тихий і легкий, Остапові значило ся, що то ніч землю

поняла. Далї Остап так собі вигадав, що у яку там годину, у якому кутку ставши, бачив частинку неба ясного й проміня соняшного у день, а в ночі — купку зірочок, або ріжок місяцевий, кінчичок, або крайчик повняка-місяця. Найперша-ж річ була в його — думати та гадати, як його тут визволитись, як утекти, як військо знов зібрати та знов на ворога рушити. А який його сум понимав та посїдав часом, то й не сказати, а хоч би хто й зміг сказати, то не зрозуміти! Скільки то разів уже він шторхав й спробував стїни муровані і стелю низьку і долівку вільготну! Коли-б же хоч долото яке нїкчемне, хоч паля яка негодяща! Не було нїчого! Отсе він своїми тільки власними руками що день, що ніч, що, може, година шторхаючи стїну, наче б трохи поклонив її. Отсе-ж діждав і того часу він, що вже з муру приміг вибрати два чи три каміня; отсе шість, десять, — отсе вже він на волї... Ся, бачте, невіра то й темницї до ладу не вміє змурувати — не те, що ми, християне... Отже Остап на волї. — Ніч. Бачить — мури округи та дерева темні; чує — дзюрчить десь близенько як би струмочків без лїку. Попід мурами він тихенько крадеть ся, ще й сам не добре розбираючи, кудою себе проводить. Усе мур, усе темне дерево, усе водне́ дзюрчанєчко.

Часом він зупинявсь, прислухаючи, придивляючись — коли-ж от місяць всьвіщає йому постать жіночу, що поспішаєть ся тудою, звідки він іде — і вона його зобачила; спершу наче злякалась, далї нїби пізнала і огсе вже коло його і одкида рубок із лиця і чує Остап любі слова й пізнає козачку-дївчину з русою косою, невільничку турецьку.

— Куди ти, дївчино? — пита Остап. — Втїкаймо зо мною!

— Я йшла тебе ратувати — ось ніж, пилка ось, гроші ось, намисто — втїкай, втїкай хутенько!

І вона усе давала йому — і ніж і пилку и гроші і намисто з шиї,

— Втїкаймо разом, — говорить Остап.

— Нї, нї, — каже козачка, — нї! Дївчина тобі руки й ноги звяже — втїкай сам! А мене приходь визволяти! Втїкай!

— Тільки скажи менї, дївчино, чи давно ти у неволї? — пита Остап.

— О давно, давно — давненько! Дївчинкою заполонена — доси служу невірному Туркови...

— Я згадав тебе, дївчино, — каже Остап, — се ти до мене колись руки простягла, просячи „рятуй“ — се ти...

— Я не забувала тебе, козаче — про-

мовила дівчина — і не забуду і ждатиму — приходь рятувати!

— Прийду, дівчино — вирятую, моє серце! — ґоворить козак.

— Тудою, тудою тобі лучче, — вчила дівчина. — Я проведу... Я проведу тебе, козаче!

І разом обойко перебігали вони темні сади, де рожевії квіти пахли й вода дзюрчала й разом никали по під селидьбами турецькими. Аж от шлях самий, далеченько селидьби й сади позоставали ся.

— Туди, козаче! — показала дівчина в далекости та аж похитнула ся сама з жалю.

— Дівчино, ходім! — каже Остап, — на руках тебе занесу на Україну!

— Ні, ні! — одмовила дівчина. — Дожидатину — приходь рятувати! Дожидатиму! Дожидатиму!...

Тай легко і хутко зникла в його з очей.

Втікає, втікає Остап. Втікає і битим шляхом і навпростець і часом день у горі у печері лежить, ховаючись; часом на дереві сидить, стеречужись та собі стежки обираючи; не їсть, не пє, не спить... От же як сестричка меньша, винїженочка сплеснула у долонечки тричі за тими трома лихами „не їсть, не пє, не спить,“ і вжахнула ся! Вона, що їй спатоньки любо, їстоньки й питоньки мило! Еге!

Остап усього дізнав і довідав — наче-б уся його дорога полином поросла, — знаєте полин діточки? — Гіркий, гіркий, гіркий, гіркий такий дуже! — усього-ж, кажу, дознав Остап, поки аж Україна рідна й кохана, сьвіжа й зелена приняла його до себе.. Мабуть зітхнув він теж легенько, як уступив на рідну землю свою.

Тихо у турецькому місті. Вечір пізний, місяць ясний. Хто відпочива, а хто розкошує. Невільничка козачка не спочивала, анї розкошувала — стоїть вона край віконечка та дивить ся, очей не зводячи, усе туди, у той бік, звідкіль султан бородатий стережеть ся козаків-молодців. Нї з ким розмовляти невільниці молодій і не промовлять нічого устонька рожеві, тай без мови вичитують ся на дівочому личеньку усї дївочі мислоньки й думоньки, уся туга й смуток і сподїванка й непевна надїя і любий жаль... Козаче! Козаче! Коли-ж до тебе дївчина пригорнеть ся? Де ти? Дївчина у неволї дожида та сумує, а невірний пан із дївочої туги глузує! Ой, козаче! Де-ж ти забарив ся? Чи тебе Господь допровадив на Вкраїну? Де ти, козаче? Де забарив ся? Де пробуваєш? Чи дївчину памятаєш?

У который то вже раз бідна невільничка питала ся і побивала ся і жадала собі орловії

крила — полинути; може часом теж тиху домовинку — опочити.

Тихо тихо у турецькому місті. Вечір пізний, місяць ясний; рожеві квіти пахнуть; сьвіжі водотечі дзюрчать. Бідне серце дівоче усе так само прохає і терпить, думки так само роють ся й понимають...

Чого се разом обудили ся Турки-розкошолюби? Чого се біжать перелякавшись? Козаки! Казаки набігли! Палють мушкети, курить дим, горять дахи, руйнують ся хати, стогнуть люде, — розкішної тиші як і не було; нечутно дзюрчання водного; пропали рожевії пахощі; місяць ясним сьвітлом осьвіщає запалене у диму та в поломю місто турецьке...

А як сонечко почало грати та наблискувати у небі по над морем глибоким, по морі плили чайки козацькії, повертаючи до дому. Підбитії чи підстрелені козаки лежали чи сиділи; а ті козаченьки, що всякого лиха вхибнули, порались коло чайок своїх чи коло порубаного оружа. Молодий отаман сидів, задумавсь та дививсь у воду — багато, мабуть, мав він собі мислоньок попередумувати! А дівчина з русою косою дивилась на його любими очима карими та, мабуть, одну собі мислоньку мала, одну й думку думала...

Отсе вже й кінець... Отаман Остап благонолушно повернувсь на сей раз із коза-

чеством і з дївчиною на Україну... Отсе вже й кінець... Чи-ж маємо ще згадувать об тих козаках та Турках, що полягли рубаючись? Чи маємо думати, як там плакала туркиня яка, чи козачка? Чи маємо, може, припустити, що иньший згублений, якби віку свого дожив, то багато де став би у пригоді, де чому може-б навчив багато, де чому, може-б, порадив велико?.... Що був він злий чи добрий, хороший чи лихий, живий жив собі, а теперка згублений? Вже усї тії що полягли, вони не устануть — нехай же над ними земля пером!

---

104. **Аверченко**, Гуморески.
105. **Барвінок Г.**, Русалка.
106—107. **Лепкий Б.**, М. Шашкевич (Літ. хар. укр. письм. II).
108—110б. **Куліш П.**, Чорна Рада, повість.
111. **Толстой Л.**, Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. **Берґзон, Ан.**, Вступ до метафізики.
114. **Франс Анатоль**, Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. **Барвінський Олександер**, Спомини з мого життя, II.
121—123. **Кобилянська О.**, Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.**, Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.**, Цезар і Клеопатра, драма.
129. **М. Вовчок**, Не до пари, Два сини й инші оповід.
130—134. **Маковей О.**, Заліссє, повість.
135—139. **Кониський Ол.**, У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. **Федькович Ю.**, Довбуш, траґедія.
143—144б. **Федькович Ю.**, Оповідання.
145. **Гринюк Лесь**, Весняні вечері, новелі.
146. **Леся Українка**, Орґія, драматична поема.
147. **Федькович Ю.**, Так вам треба, фарс.
148. **Федькович Ю.**, Як козам роги виправляють.
149—149а. **Шевченко Т.**, Музика, повість.
150. **Кропивницький М.**, По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.**, Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий**, Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.**, Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко Т.**, Гайдамаки, поема.
157. **Федькович Ю.**, Люба́—згуба, повість.
158. **Шніцлєр, Артур**, Ляйтнант Ґустль, новеля.
159—160. **Левицький-Нечуй Ів.**, Пропащі, повість.
161. **Кобилянська Ольга**, Битва, нарис.
162. **Підмогильний В.**, В епідемічному бараці, нарис.
163. **Кобилянська Ольга**, Природа, новеля.
164—165. **Плятон**, Оборона Сократа, переклав В. Кміцикевич.
166—167. **Карпенко-Карий**, Житейське море, комедія.
168—170. **Єфремов С.**, М. Коцюбинський (Літер. характер. укр. письм. III).
171. **Маркс Карл**, Наймана праця й капітал.
172—173. **Мирний Панас**, Лихі люде, повість.
174—176. **Дорошенко Дм.**, П. Куліш (Літ. хар. укр. письм. IV).
177—179. **Містраль Фред.**, Спогади й оповідання.
180—182. **Коцюбинський М.**, Fata morgana.
183—184. **Костомаров М.**, Дві руські народности.
185—187. **Бойко В.**, Марко Вовчок (Літ. хар. укр. письм. V).
188—189. **Ромен Роллян**, Вовки, револ. драма.
190. **Коцюбинський М.**, Лялечка, Поєдинок (оповідання).
191—192. **Коцюбинський М.**, На віру и инши оповідання.
193. **Коцюбинський М.**, П'ятизлотник, Помстився, Хо (оповідання).
194. **Коцюбинський М.**, Для загального добра, оповід.
195—196. **Коцюбинський М.**, Пе-коптьор, Посол від чорного царя, Відьма (оповідання).
197. **Коцюбинський М.**, По-людському і ціпов'яз, оповід.
198. **Коцюбинський М.**, Дорогою ціною, оповідання.
199—201. **Франс Ан.**, Злочинство Боннара.
202—203. **Ромен Роллян**, Дантон, револ. драма.
204—205. **Дорошенко Дм.**, Костомаров (Літ. хар. укр. письм. VI).
206—207. **Єфремов С.**, Карпенко-Карий (Літ. хар. укр. письм. VII).

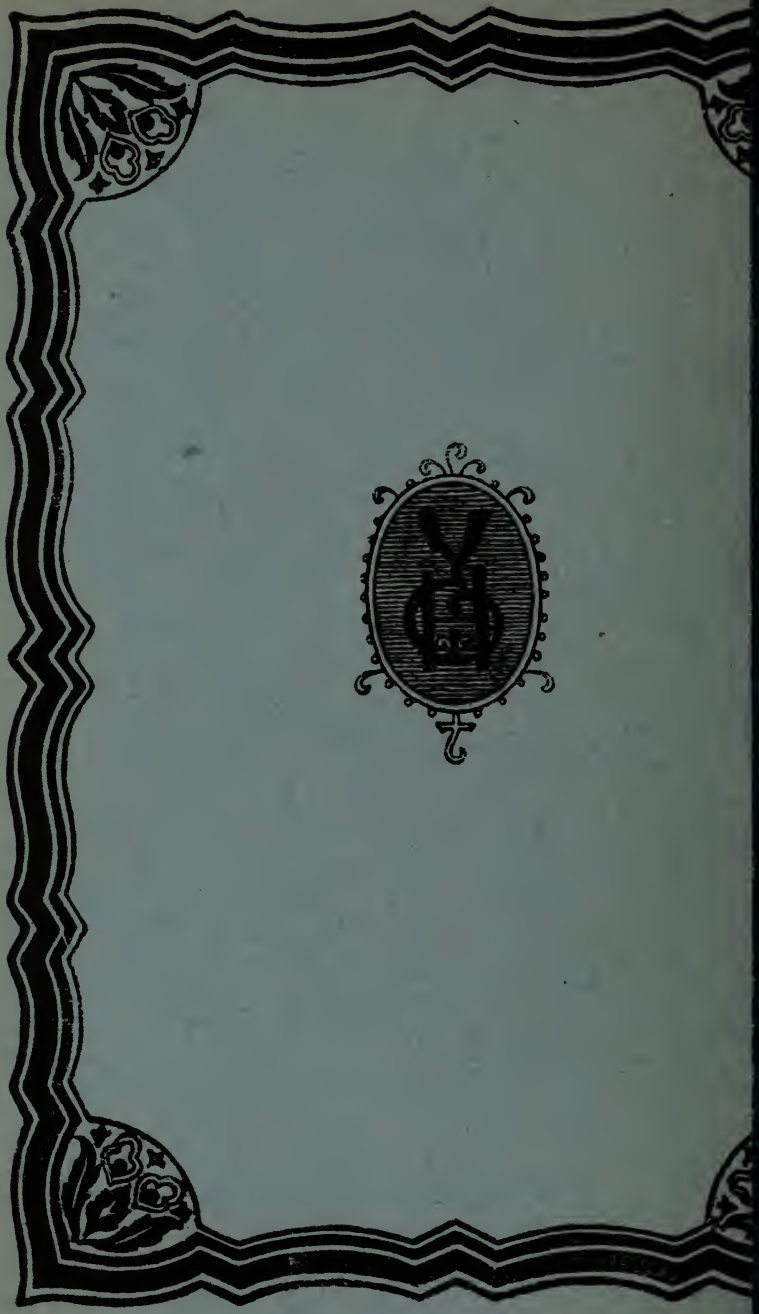

583212
Vovchok, Marko (pseud.)
Кармелюк.
[Transliterated: Karmelyuk.]
LU
V9739kar

NAME OF BORROWER

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET